

passé som modernist. Hans Jørgen Thomsen overbeviser om, at just bundetheden til moderniteten, hans modernisme, er Sløks aktualitet, også i dag.

Engang talte Sløk og jeg om, hvor og hvordan han ville begraves. Mest var han stemt for ”de ukendtes grav”. Men vi blev enige om, at han skulle nedsættes i plænen på Vejlbj Kirkegård, og sådan blev det, for ”jeg vil i hvert fald ikke have en kolonihave”, sagde han. ”På min gravsten kan man bare skrive *Sløk*, for man skal nok finde mig”, føjede han til med en venlig erindring om Schopenhauers overvejelser af samme sag.

Hans Jørgens bog er med til at sørge for, at mange nok skal finde ham. Måske ikke hans grav, men hans betydning, og herom drejer det sig.

Kjeld Holm

Paradoksi – vor tids ortodoksi?

Nils Mortensen, Det paradoksale samfund, Hans Reitzels Forlag, København, 2004, 287 s., 298 kr.

Et emne, der tilsyneladende aldrig mister sin tiltrækningskraft indenfor sociologisk teori eller i den offentlige debat, er forholdet mellem individ og samfund. Én skare af tænkere fremhæver, at der bliver *mindre og mindre* plads til individet som følge af tiltagende samfundsmæssiggørelse, dvs. samfundssystemets kolonisering af privatsfæren og transformationen af individet til klient, bruger og for-

bruger. Tilhængere af ”teorier om objektive begrænsninger” står imidlertid overfor ”tilhængere af aktør-orienterede individualiseringsteorier” (s. 252), der påviser *mere og mere* rum for individet, der qua individualiseringen får mulighed for at ’skabe sig selv’ og leve sit eget, selvvalgte liv frisat fra traditioners og autoriteters åg. Dét har fået nogle til at agitere for mere fællesskab, da de forstår individualisering som stigende egoisme og narcissisme medførende faldende solidaritet.

Disse modstridende samfundsmæssiggørelses- og individualiseringstester er hovedafsætspunktet i Nils Mortensens bog, *Det paradoksale samfund*, der består af tidligere trykte, til lejligheden omarbejdede artikler, hvortil føjer sig nye kapitler. Med bogen ønsker han at gøre op med tre myter om forholdet mellem individ og samfund: for det første myten om, at individet bliver mere og mere egoistisk/selvtilstrækkeligt; for det andet myten om, at forholdet mellem individ og samfund er et nulsumsspil, (’mindre samfund’ = ’mere individ’ og vice versa); og for det tredje myten om, at det er muligt at ”forsone individ og samfund i et politisk projekt” (s. 15), der ’affiver’ differentieringsproblematikken ved at styrke individets samfundsansvarlighed og omstille samfundet til at imødegå individuelle behov, dvs. ’forene’ individets og samfundets interesser og krav.

Første myte punkteres via påpeg-

ningen af, at det moderne individ er et produkt af det moderne samfund, hvorfor individualisering må ses som resultatet af en samfundsmæssig udvikling, der har både systematiserende og individualiserende effekt. Selvlivsdyrkelsen må m.a.o. forstås som en ny individ-samfund udvekslingsrelation; et udtryk for udviklingen af strukturen i individets inklusion i og eksklusion fra subsystemer. Imod anden myte fremføres det, at voksende individualisering på paradoksal vis er forbundet med voksende afhængighed af samfundet, mens tredje myte (henført til nyliberalismen og 'Den tredje vej') afvises via henvisning til, at det kan vises, at moderne samfunds udvikling bygger på, at individ og samfund ikke er, og aldrig kan blive, identiske størrelser.

Det er på denne baggrund, at Mortensen hævder, at der er mange paradokser i forholdet mellem individ og samfund samt i samfundets sociologi, som det gælder om at indkredse. Det første er sociologiens iagttagelsesparadoks, der bunder i, at sociologien er del af det samfund, der undersøges, mens det andet er forholdet mellem individuel frihed og samfundsmæssig bestemmelse. Tredje paradoks er forholdet mellem nødvendigheden af i dag at leve et på én gang åbent som lukket liv, dvs. et liv åbent for nye normer, værdier, verdensanskuelser etc. og samtidigt lukket om sig selv, mens fjerde paradoks er individets situation i forholdet mellem in- og eksklusion i og fra samfundet.

Undersøgelsen af disse paradokser strukturerer bogen, idet Mortensen i første del analyserer fundamentale dualismer i sociologien, hvortil der hævdes at knytte sig paradokser: individ og samfund, frihed og determinisme, struktur- og aktørperspektiver, makro- og mikroniveau samt objektivisme og ikke-objektivisme. Med afsæt i klassiske sociologer skitseres nyere sociologiske teorier af Knorr Cetina, Lockwood, Giddens, Habermas og Bourdieu, der konfronteres med Luhmanns teori forstået som et frugtbart alternativ til andre teorier, der hævdes at bevæge sig i "ustabile pendulbevægelser mellem de polære positioner i traditionens dualismer" (s. 260). I anden del søges det aktuelle samfunds makrostruktur samt individets indskrivning heri indkredset gennem refleksioner over 'det nye velfærdssamfund', forskellige differentieringsformer og sociale udstøds- og integrationsmekanismer, der betyder, at individet på paradoksal vis er udsendt mellem samfundsmæssig in- og eksklusion. Bogens tredje del handler om afdækningen af den moderne normativitets fordringer til individet og omvendt, der rummer paradoksale aspekter qua nødvendigheden af såvel en åbning som lukning af normativiteten, hvoraf der – i lyset af overvejelser over moderne livsformer og livsstile – identificeres tre grundformer. I fjerde del rettes fokus – med rygstøtte i Luhmann – mod individets paradoksale situation i det moderne samfund,

der tvinger individet til at være sig selv, hvilket fører til 'stigningstesen', dvs. tesen om, at individualisering og samfundsmæssiggørelse følges ad.

Selv om Mortensen hævder, at bogen ikke er "et stykke luhmanniana" (s. 14), hviler bogen teoretisk set dog i stor grad på Niklas Luhmanns systemteori – herunder hans paradoksbegreb, hvis kerne er forestillingen om enheden i en forskel, og hvori Mortensen – på baggrund af sin teori- og samfundsanalyse – ser grundlaget for tiltrængt sociologisk nytænkning og en ny forståelse af individet i samfundet. Paradoks betyder her imidlertid ikke logisk brist og ej heller anvendes betegnelsen som et enhedsbegreb for samfundet, hvorfor bogtitlen – ifølge forfatteren selv – heller ikke skal forstås som en ny samfundsdiagnostisk og samfundsperiodisk kategori. For paradokserne er reelle nok, og de forsvinder ikke ved "at vælge side til fordel for den ene eller den anden af den paradoksale distinktions to sider" (s. 262) eller ved at "fejle paradokset ind under gulvtæppet i en syntese" (s. 30). Men dette er ikke ensbetydende med, at det moderne samfund er paradoksalt i sin helhed.

Derimod forstås paradoksbegrebet – i Luhmanns ånd – i forlængelse af begrebet 'iagttagelse' og ud fra en bestemt teori om iagttagelse af samfundet: det drejer sig om, hvordan det aktuelle samfund kan iagttages med en ambition om at reflektere og teoretisere problemerne mere speci-

fikt end hidtil tilfældet. Og her spiller sociologiens selvreference netop en vigtig rolle, idet paradokser ifølge Mortensen beror på, at iagttagelsen går i stå i sin selvreference. Det handler m.a.o. om at betragte selve iagttagelsesoperationen, idet "en udbredelse af andenordensiaagttagelser vil opdage førsteordensiaagttagelsernes distinktioner og ... specifikke blindheder" (s. 263). Paradokserne (eller enheden i forskellene) kommer netop til syne under skærpede iagttagelsesbetingelser og at eksplicite et paradoks – via 2. ordensiaagttagelser af sociologisk teori – er i sig selv en iagttagende operation, der kan provokere til nytænkning og lægge op til sociologisk teoriforandring, lyder rationalet.

Det er for så vidt en hovedpointe, at paradokserne indebærer konstruktive muligheder for sociologisk teori som følge af deres provokationsværdi, og at man ved at tage udgangspunkt i paradoksbegrebet kan tilbyde en 'løsning' på f.eks. aktør- og strukturproblemet. En sociologisk tilgang, der åbner op for en konstruktiv tænkning af paradokserne, findes i Luhmanns systemtænkning – herunder i ideen om interpenetration mellem psykiske systemer (individerne) og sociale systemer (samfundet), der ifølge Mortensen tillader en bearbejdning af paradokset mellem individualisering og samfundsmæssiggørelse. For den Luhmann-inspirerede forståelse af individet som en grænse mellem psykiske og sociale systemer, der

ikke er underordnet hinanden i en dominansrelation, men gennemtrænger hinanden, leder Mortensen frem til stigningstesen (mere samfund = mere individ).

Det *paradoksale samfund* er afgjort en original og velargumenteret bog, der rummer tankevækkende refleksioner og pointer. Ikke mindst er Mortensens kritik af og opgør med sociologiens traditionelle 'afparadokseringsstrategi' interessant, selv om det dog ikke er særlig klart, hvad det mere konkret er for en ny strategi eller nyt program for sociologisk teoriudvikling, som Mortensen har i tankerne – andet end at teorien skal kunne 'rumme' modstridende teoretiske synsvinkler og så vidt reflektere paradokserne konstruktivt. Dertil kommer, at bogen på sin vis kræver, at man som læser bekender sig til Luhmanns teori, dvs. er lige så overbevist om dennes systemteori og paradoksbegrebs store analytiske potentiale, som forfatteren selv, og så vidt ser løsningen på sociologiens problemer som videnskab i paradoksbegrebet. Endelig kan det indvendes, at Mortensen ikke er den eneste til at påpege det moderne samfunds paradoksalitet. Det har Ulrich Beck også gjort – uden dog at gøre paradoksaliteten til omdrejningspunkt for sine analyser. Om Mortensens opfordringer og bud på en ny sociologi vil blive fulgt, vil tiden vise!

Allan Christiansen

Wittgenstein og videnskaberne

Peter C. Kjærgaard: Wittgenstein og videnskaberne. Forlaget Modtryk, Aarhus 2004, 144 sider, 168 kr.

Da Georg H. von Wright for omtrent to decennier siden - i forlængelse af Anthony Kennys argumentation for, at TS 213 repræsenterer et enkelt, kohærent trin i Ludwig Wittgensteins oeuvre - spurgte "Hvor mange Wittgenstein'er er der?", var spørgsmålets emne ét, der angik forfatterskabets interne brudflader. Von Wrights spørgsmål har stadig aktualitet, ikke mindst når det sættes i relation til de mange forsøg på at traditionsbestemme og udrede kilderne til Wittgensteins tænkning. Læsningerne er legio. Trods de mange bio- og monografiske variationer er der enighed om, at Allan Janik & Stephen Toulmin, Brian McGuinness og Ray Monk er pligtensum for ethvert forsøg på at opspore de forudsatte horisonter. Dette er Peter C. Kjærgaard enig i, i sit bud *Wittgenstein og videnskaberne*, en studie, der kaster lys over de centrale videnskabshistoriske spørgsmål og problemkredse, som Wittgenstein overtager og søger at løse. Kjærgaards sigte og idé er mere præcist "at skabe en øget forståelse og interesse for, hvor vigtig Wittgensteins uddannelse var, hvilken betydning naturvidenskaberne havde for hans tænkning og hvilken matematik-filosofisk sammenhæng, han tænkte i" (s.8). Kjærgaards generelle tese er, "at Wittgensteins, i filosofihistorisk